

[рецензія на монографію: Гурдуз А. Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській „прозі про землю” кінця XIX – першої третини XX ст. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім.Петра Могили, 2008. – 216 с.]

Компаративістика – відносно нова галузь сучасного українського літературознавства. Коли вона упродовж минулого століття у світовому гуманітарному просторі набула поширення і засвідчила власне місце значними напрацюваннями, встигла пережити кілька спадів (аж до проголошення її кризи) і піднесень (які підтвердили її плідність і продуктивність), в українській науці про літературу лише в останні десятиліття подолання табу, заборон і кон'юнктурних меж цензури, повернення до перерваної традиції минулого, відновлення зв'язків із науковцями „по той бік залізної завіси” ця сфера літературного знання отримала належний їй статус. Утвердження компаративістики у її законних правах у нашій гуманітарній науці відбувалося через подолання багатьох стереотипів недалекого минулого, зусиллями науковців із науковими поглядами „широкого спектру” – у сенсі філософських, культурологічних, естетичних, літературознавчих поглядів. На сьогодні найпотужніше про себе заявила школа доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Дмитра Сергійовича Наливайка. Поява кожної нової праці, що виходить з-під пера цього вченого, стає науковою подією для українського літературознавства. Втішно, що у його середовищі з'являються дослідники, чії наукові розробки заповнюють прогалини української науки про літературу у галузі компаративістики. Такою є рецензована монографія Андрія Гурдуза – гідного учня непересічного наставника.

Актуальність появи такого дослідження незаперечна. І справа тут не лише у потребі оновлення української наукової парадигми, необхідності її узгодження зі світовим гуманітарним досвідом. Сучасна закордонна компаративістика змогла подолати кризу лише через розуміння неминучості залучення у її лоно багатопланових герменевтичних структур, які безпосередньо не стосуються „чистого” простору літератури, але без яких мистецтво слова і його інтерпретація на сьогодні уже не мисляться. Культура, політика, релігія, ідеологія, процеси націєтворення та стилетворення, мультикультуралізм, гендерне питання, помножені на гетерогенність і дифузивний характер усіх цих процесів уже невіддільні від мистецтва в цілому та мистецтва слова зокрема. Саме вони найбільшою мірою залучені у порівняльні студії сьогодення. Без їх урахування кожне гуманітарне дослідження буде бачитися одноплосинним і спрощеним. Саме тому, вибираючи ракурс для власної розвідки, кожен літературознавець (особливо компаративіст) повинен накреслювати систему координат, узгоджуючи шляхи пошуків із цими ключовими векторами. Андрій Гурдуз обрав ці вектори власного дослідження надзвичайно вдало.

Перший вектор – тематичний – заземлений у складній філософсько-мистецько-культурній комплекс, пов'язаний із образом землі. Земля тут не просто один із першоелементів як основа багатьох філософських систем. Неможливо уявити жодної культури, жодної епохи, жодної нації, для яких би цей образ не набував особливого значення. Від найдавніших часів історії людства він отримав особливий статус, об'єднавши собою різні ціннісні системи: зокрема біблійна туга за Обітованою землею, пошуки Обіцяного краю як намагання віднайти втрачений рай – Царство Боже; антична ностальгія за Ітакою; багаточисельні міфи різних народів про деміургів, які творять землю, про її поділ та призначення тощо. Тим більше звучання цього образу загострюється у таких культурах, народи яких довгий час були позбавлені незалежності, права розпоряджатися власною землею і відчувати себе на ній повноправними господарями. Українська історія – це болісна проекція переділів і втрат земель, визвольних війн, помножених на багатовіковий досвід предків-гречкосіів, для яких свята земля була центром світобудови та світоглядною основою усього подальшого розвитку. Подібна „заземленість” більшою чи меншою мірою спостерігається в історично-культурному поступі усіх інших народів, літературна спадщина яких долучається у дослідженні, – широкий пласт прози про землю в англійській, німецькій, французькій, польській, шведській, норвезькій, російській літературах. У постколоніальну добу центробіжних процесів та опору, що їм чиниться, у час глобалізації та універсалізації, тема землі звучить по-новому гостро, вражаючи своєю глибинністю та постійною актуальністю. Обрані для аналізу твори тлумачаться як „наближення авторами оповідей до першочасів людства – віку його „дитинства”, як підкреслення зв'язку і залежності людини від природи, землі” (С.65). Услід за Д.Наливайком, осмислюються „дві протилежні тенденції художнього вираження теми землі в

європейській літературі XIX ст. – „жоржсандівську” (романтично-утопічну) та „бальзаківську (соціально-аналітичну), що стали свого роду типологічними полюсами в „селянській прозі”; відлуння цих тенденцій на зламі століть й у перших десятиліттях XX ст., їх трансформації та деформації.

Водночас заторкується ряд суміжних проблем, як-от колективної культурно-національної пам'яті, зв'язку літературно-мистецької традиції із фольклорними та релігійними структурами, традиційних тем, сюжетів і образів та їх транзитивності, варіантних та інваріантних структур різних рівнів та ін.

Другий вектор – методологічний – заземлений у значні напрацювання вчених у сфері міфопоетики, архетипної критики, психоаналізу, культурології, імагології, інтертекстуальності. Спільним знаменником, який об'єднує залучені підходи, є увага до міфу як центральної категорії. Це – вдалий вибір автора, адже сама форма міфу настільки абстрактна, що дозволяє адаптувати його до кожної нової ситуації, а тому відроджуватися знову і знову, по-новому заявляючи про себе в інших умовах, зберігаючи при цьому ознаки попередніх дискурсів, сліди минулого, які полімпсестом проступають крізь його нашаровані структури. Трансісторизм міфічних структур дає можливість авторові поєднувати сфери свідомого / підсвідомого / надсвідомого у тексті, пов'язувати окреслювані проблеми буття людини – нації – літератури у єдиний комплекс і таким чином конституювати цілісність нації, культури, індивідуума у модерну епоху. Водночас, через міф література має здатність „виражати особливий, міфологічний, одвічний зміст, пов'язувати об'єктивно історичний лінійний час із сакральним, циклічним міфологічним часом, – „виходити” на універсальний рівень осмислення буття” (С.18), а „багаторазове повернення до міфів дозволяє актуалізувати надприродний план, світ абсолютних цінностей” (С.19).

Третій вектор – термінологічний – надає науковій розвідці А.Гурдуза міцного теоретико-літературного підґрунтя. Автор визнає, що „у зв'язку з недостатньою розробленістю концепту міфу в літературі й особливо пов'язаної з цією сферою термінології актуальні й потрібні нині дослідження з міфопоетики значно ускладнені” (С.54). Розробляючи такі терміни та їх понятійні наповнення, як „модель світу”, „світообраз”, „модель міфу” (модуси міфологізації, ре-і деміфологізації), „міфотворчості”, „міфомодельовання”, „неоміфу”, „міфологічної парадигми”, „міфопоезії” та ін., на означення присутності міфологічної складової у творі дослідник уводить поняття *міфологічного фактора* в літературі й висуває оригінальну систему його вираження, формуюче визначення літературної міфотворчості й міфопоетичної парадигми твору. Міфопоетична система твору розглядається у монографії як формальне вираження закладеного в нього міфологічного фактора, який „обумовлений перш за все процесами свідомої авторської міфотворчості, виявляється через атрибути – міфема, міфологеми, міфообрази, міфопоетичні мотиви тощо та може існувати в чотирьох основних модусах (типах міфотворчості – міфологізації, реміфологізації, деміфологізації та власне авторському міфі” (С.26). Усі ці модуси детально окреслені, також розглядаються різні типи міфопоетичних систем (мозаїчні, фрагментарні, лінійні) з огляду на домінування однією чи співіснування двох і більше міфологічних традицій.

А.Гурдуз свідомий того, що „багато що залежить від теоретичної системи координат, у якій працює вчений” (С.18). Тому він розглядає різні можливі системи координат, напрацьовані на сьогодні в українській та зарубіжній науці, пропонуючи нові акценти та увиразнюючи найвагоміші для власного дослідження аспекти. Однак, вибирає для свого аналізу ту систему координат – філософських, естетичних, морально-ціннісних, яку беззастережно можна окреслити, як Шпенглерівську, з її глибинним інтересом до першооснов людства, до проблем мікрокосмосу та макрокосмосу, взаємодії природи – культури – цивілізації; мови – народу – раси; синкретизму мистецького та релігійного; долі – влади – історії; душі – символу – картини світу та ін. Пріоритети його монографії – наскрізь Шпенглерівські – міфологічний фактор у літературі та питання міфотворчості; історико-культурні передумови досліджуваних процесів; увага до біблійного пласту та пантеїстичного (зокрема античного) світобачення, їх розмежування та специфіка; дихотомія чоловічого – жіночого начал та їх співіснування; не говорячи вже про кореляти „природа – культура – цивілізація” („природа – місто”, підрозділ 2.3.) та реалізації міфологеми „золотого віку” у різних національних літературах аналізованого періоду. При прочитанні книги вже із перших її сторінок складається враження, що вона наскрізь пронизана і Шпенглерівським духом, і Шпенглерівською проблематикою, яка, до речі, сягає далеко за межі літературознавчої розвідки, збагачуючи її філософськими та морально-ціннісними гранями.

Окреслена О.Шпенглером проблема „Смеркання Заходу” – процеси розпаду душі, сім’ї, роду, людської спільноти, посилені втратою віри (а з нею – моральних цінностей), світовим нігілізмом, атеїзмом, песимізмом – до цьогочасної ери деструкції та деконструкції ще більше загострилася через масштаби воєн і техногенних катастроф останніх десятиліть. На зламі тисячоліть людина опинилася серед уламків колишніх систем і структур із болісним відчуттям невідворотності наслідків минулої втрати зв’язків – людини з людиною, людини з природою, людини із людською спільнотою (культурою), людини із Богом. Відчуженість і відірваність людської душі з усіма її непоправними впливами уже сьогодні заявила про себе як ключова проблема людства, яка в майбутньому загрожує стати руйнівною не лише для природи, культури і мистецтва, а й для людської цивілізації в цілому. Саме тому надзвичайно актуальне сьогодні повернення до творів видатних митців (добрих і злих пророків долі людства) – К.Гамсуна, Т.Гарді, Е.Золя, Д.Г.Лоуренса, українських – В.Стефаника, О.Кобилянської, М.Коцюбинського та ін., які своїми творами застерегли сучасників і наступні покоління про небезпеку порушення віковичних зв’язків, без яких людство приречене на загибель.

Компаративний ракурс монографії увиразнюється тим, що для зіставного аналізу обрано твори низки західноєвропейських літератур – англійської, німецької, шведської, норвезької; слов’янські паралелі – української, польської та російської літератур у численних та багатограних взаємодіях та взаємовіддзеркаленнях, типологічному суголоссі, на тлі широкого контексту західноєвропейського культурно-історичного простору. При цьому, якщо для української компаративістики міжнародні паралелі українська – російська, українська – польська, українська – англійська, українська – німецька стали уже звичними, то порівняльний аналіз із комплексом скандинавських літератур чи кожної із них зокрема є рідкісним і вагомим поступом. Ці українсько-скандинавські перегуки (історичні, культурно-мистецькі, літературні) є надзвичайно цінними в дослідженні ще й тим, що підтверджуються ілюстративним матеріалом та рідкісними джерельними посиланнями на українські розвідки перших десятиліть ХХ ст., пунктирно відновлюючи розірвану насильно українську наукову традицію. При багатстві вказаних різнонаціональних паралелей зовсім не губиться українська домінанта. Навпаки, вона надзвичайно промовисто вписана у загальноєвропейський контекст як спільність світочуття, історії, моральних та мистецьких ідеалів.

Монографія написана вправною науковою мовою, інкрустованою численними цитатами, покликаннями та примітками із багатьох відомих і маловідомих джерел, зокрема епістолярної спадщини митців, твори яких аналізуються. Це справляє враження не лише згущеності думки, надзвичайної інформаційної насиченості тексту, а й широкої обізнаності автора, його здатності до глибокої аналітики. Застереження викликають лише окремі моменти, як-от нерозмежованість міфопоетики й архетипної критики та їх інструментарію, термінології (вони у дослідженні взаємозамінюються, хоча є окремими відносно самостійними замкнутими системами). Вважаємо, що біблійна та антична системи не є явищами одного порядку, і вислів „біблійна міфологія” може виглядати прийнятним лише з численними обґрунтуваннями *іншого* розуміння міфу, ніж запропоноване у дослідженні чи розглянутих у ньому наукових системах і поглядах. І, мабуть, українським науковцям слід все-таки звикати до літери *t*, яку автор монографії послідовно ігнорує (зокрема у написанні імен та прізвищ іншомовного походження – А.Бергсон, К.-Г.Юнг, О.Шпенглер та ін.). Однак такі недогляди є частковими і наші міркування щодо них є радше настановами авторові на майбутнє з побажанням йому наступних цікавих досліджень.

Загалом же обраний А.Гурдузом Шпенглерівський ракурс дослідження виявився надзвичайно вдалим, адже дав змогу не лише звести до спільного знаменника різні національні традиції та літературні досвіди (відтак прийти до широких висновків та узагальнень), а й об’єднати наскрізно минуле – сучасне – майбутнє і у досліджуваній тематиці „прози про землю”, і у літературознавчій проблематиці. Сподіваємося, що монографія, в якій дослідник виявив власну небайдужість (крізь текст прочитується вболівання за долю української літературознавчої науки та її майбутній розвиток) не залишить байдужими її читачів і стане важливим кроком у науковій долі її автора.

Мар’яна Лановик

ЖАНРОЛОГІЯ ДОБИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

[Рецензія на книгу Тетяни Бовсунівської „Основи теорії літературних жанрів”:
Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2008. – 519 с.]

Сучасна криза теорії літератури позначилася і на теорії жанру. Однак прикметно, що прогнози повного занепаду жанру не применшують інтересу вчених-філологів до цієї категорії. Зрештою, реконструкція теоретичних підходів, методологічних рішень і версій, які підживлювали теорію жанру у її розвитку, може бути цікавою саме завдяки розмаїттю дослідницьких думок. Таку цікаву реконструкцію у жанрології презентує нова книга Тетяни Володимирівни Бовсунівської „Основи теорії літературних жанрів”. Т.В. Бовсунівська, досі добре відома як знавець історії української літератури доби романтизму, видала поважну працю, що засвідчила її наукову майстерність у теорії літератури, велику обізнаність з напрацюваннями про жанр у сучасній науці та в минулому. Монографія дослідниці стала переконливим доказом динамічності українського літературознавства у вивченні актуальних питань літератури, його потенціалу до наукового осягнення нових теоретичних проблем. Відзначимо й авторитетний колектив рецензентів дослідження, який склали доктори філологічних наук, професори Т.С.Мейзерська, В.П.Моренець, А.О.Ткаченко, Н.М.Шумило.

Свою працю Т.В.Бовсунівська доводить, що теорія літературних жанрів є передусім цікавою і потрібною. Перший розділ монографії „Канонічна модель жанру” висвітлює термінологічний інструментарій теорії жанрів, зокрема функціонування категорії „метажанр”, окреслює історію наукового осмислення ключових термінів. У розгортанні викладу теорії родів і жанрів авторка відштовхнулася від постмодернізму. Вже в анотації зазначено, що „у монографії розглядається теорія літературних жанрів, сформована впродовж доби постмодернізму”. Однак простежуючи історію теорії родів і жанрів, Т.В.Бовсунівська робить екскурси в минулі культурно-історичні епохи, аж до античності. Так, дослідниця виокремлює окремі підрозділи „Роль Аристотеля в теорії жанру”, „Біблія і становлення літературних жанрів” та ін. Масштабно висвітлено наукові здобутки у жанрології М.А.Тулова (1814-1882), мало знаного у нас дослідника. Урізноманітнюють виклад проєкції теорії жанру на матеріал конкретних художніх творів сучасної літератури. Такі аналітичні розвідки на конкретному матеріалі постають у монографії як окремі вставні жанри. Так, структура метажанру проілюстрована на прикладі роману В.Пелевіна, реалізація художнього принципу наслідування Біблії як провідного жанрового, композиційного, стилістичного чинника – на прикладі романів Г.Пагутяк і С.Жермен.

Також у першому розділі звернуто увагу на питання жанрових класифікацій і жанрової типології. Не можна не погодитися з думкою дослідниці, що „при всіх розбіжностях визначень жанру, він був і лишається провідною літературознавчою категорією нашого часу, ідентифікація якої може змінюватись. Тобто змінюються наші уявлення про жанр, але позбутися його й замінити чимось іншим літературознавцям не вдається” (с.13). Застереження викликає термін „вид”, що, по суті, підміняє термін „жанр”³². Також шкода, що висвітлюючи історію термінологічного осмислення роду та жанру у цьому розділі, авторка не згадала І.Франка, жанрова концепція якого є добре продуманою, хоча й розуміємо, що дослідниця не могла дати великомасштабну картину минулого в опрацюванні теорії жанрів.

Наступні чотири розділи монографії презентують огляд теорії жанрів, що рухаються двома магістральними напрямками: західна жанрологія і жанрові теорії радянського і пострадянського простору. Беручись за розгляд спрямувань західної жанрології, Т.В.Бовсунівська пише: „Доба постмодернізму похитнула всевладність „жанру” та спрямувала критиків на видобуття альтернативних критеріїв художності. Проте виявилось, що винайдення альтернатив також невдячна праця. Тож західне літературознавство протягом століття коливалося між різнобічними тлумаченнями жанру (від заперечення до абсолютизації), утворивши великий реєстр

³² Див. про це: Копытянская Н.Ф. Жанровые модификации в чешской литературе. – М., 1978. – С.10. Копытянская Н.Х. Жанр, жанровая система у просторі літературознавства”. – Львів, 2005. – С.13-18. Також звертає увагу на термінологічну анархію щодо категорії „жанр” польська дослідниця Р.Сендика у розвідці „Про культурологічну теорію жанру” (Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2008).